

kego semidesjatipjatiletiju. Sbornik statej, Moskva 1959).

BİBLİYOGRAFYA :

I. J. Kratschkowski, *Die Russische Arabistik*, Leipzig 1957, s. 165, 258, 278, 283; J. Sauvaget, *Introduction to the History of the Muslim East*, Berkeley-Los Angeles 1965, s. 158; Cl. Cahen, *Pre-Ottoman Turkey*, London 1968, s. 443-444; *Sovyet Türkologlarının Türk Edebiyatı İncelemeleri* (trc. Tatyana Moran — Yürdanur Salman), İstanbul 1980, s. 273; Zeki Velidi Togan, *Tarihî Usûl*, İstanbul 1985, s. 116; E. Werner, *Büyük Bir Devletin Doğuşu: Osmanlılar (1300-1481)* (trc. Orhan Esen — Yılmaz Öner), İstanbul 1986, s. 15; Th. Menzel, "Russische Arbeiten über türkische Literatur und Folkloristik", *Isl*, IV (1913), s. 123-136; I. Melikoff-Sayar, "Gordlevski's The Empire of the Selçuqids of Asia Minor", *JNES*, sy. 10 (1951), s. 268-280; Türkçaya Ataöv, "Sovyetler Birliğinde Türkoloji Çalışmaları", *SBFD*, XXVII/1 (1972), s. 25-52; "Gordlevskiy", *TA*, XVII, 438; "Gordlevskiy", *TDEA*, III, 345.

TURGUT AKPINAR

GOSPODARLIK

**Balkanlar'da
Osmanlı hâkimiyeti devrinde
idarecilik, toprak ağalığı anlamında
kullanılan bir unvan ve müesseses.**

Eski Slovence'den gelen ve "efendi, bey" anlamında olan **gospodar** kelimesi, Osmanlı idaresinde iki ayrı kurum için iki anlamda kullanılmıştır. Bunlardan birincisi, memuriyet ve beratla verilen bir özerk yöneticilik olup Eflak - Boğdan prensliklerinin idarî tarihi için söz konusudur. İkincisi, Balkanlar'da ve özellikle Bulgaristan'da timar rejiminin bozulmasıyla ortaya çıkan bir toprağa tasarruf biçimi, toprak ağalığıdır. Bu ikincisinde **gospodarlık** resmî unvanı çok bir içtimaî kurumdur ve bilhassa XIX. yüzyılda Bâbiâli için problem teşkil eden köylü isyanlarının başlıca sebebi olmuştur.

Osmanlı idaresinde **gospodar** (hospodar) terimi, önceleri eski Eflak-Boğdan'ın (Memleketeyn) Romen asıllı voyvodalarından, yani en son Dimitri Kantemiroğlu'nun Ruslar'la iş birliğinden sonra 1711'den itibaren onların yerine tayin edilen Fenerli Rum beylerin unvanı olarak ortaya çıktı. Bunların ilki Nikola Mavrokordato'dur. **Gospodar** yönetimi Eflak-Boğdan halkının tarihinde yeni bir dönemdir. Fenerli Rum Ortodoks Patrikhânesi ve Bâbiâli ile olan ilişkileri kadar Fenerli **gospodarlar** Avusturya ve Rusya ile de irtibat kurmuşlar ve Yunan ayaklanmasında önemli rol oynamışlardır. **Gospodarlar** döneminde Memleketeyn'de halk

ve köylüyü iktisaden çökertecek kadar kötü bir idare sergilenmiştir (Müller, s. 27 vd.). Bununla birlikte eğitim ve kültür alanında akademi, opera gibi bazı kurumlar bu devirde açılmıştır. Bunda Mavrokordatolar'ın Batı kültürüne düşkün olmalarının rolü büyüktür.

Bulgaristan toprak rejiminde bazı köylerin toprak ağaları (**gospodarlar**) tarafından yönetilmesi gerekçe gösterilerek bu toprağa tasarruf biçimi, çeşitli kaynaklarda kökleri Osmanlı öncesi döneme kadar uzanan bir kalıntı ve kurum gibi takdim edilir. Gerçekten bu rejimin feodal bir karakter gösterdiği düşünülebilir; fakat burada Batı Avrupa'da olduğu gibi akidlere (kontrat) dayanan bir içtimaî-hukukî rejim ve hiyerarşi olduğu pek söylenemez. Ayrıca Osmanlı Bulgaristanı'ndaki **gospodar**, daha çok timar rejiminin iltizâm ve mukâtaa rejimi lehine bozulması ve toprağın bazı elerde toplanması sonucunda bir yerli zümrenin köyler ve reâyâ üzerinde kontrol kurmasıyla ortaya çıkan bir içtimaî yapı özelliği göstermektedir. Ancak onların kontrol ettiği arazi bir hukukî temlik şeklinde kendilerine beratla verilmiş değildi. Bu çok defa köylülerin kaçması, tapusuz mülkiyet iddiası, el koyma vb. biçimlerde üzerinde kontrol kurulan bir araziydi. Ağalara atfedilen, resmî-hukukî bir kimlik ve unvan olmayan **gospodar** terimi, mukâtaa alan veya başka görevler yapan ve bu görevi veraset yoluyla sürdüren bir zümrenin adı haline gelmişti. Bunlardan bazılarının eski kale muhafızları ve sipahi çocukları oldukları ileri sürülebilir. Muhtemelen bunlar beylerbeyi, sancak beyi veya XVI. yüzyıldan beri vüzerâ ve sancak beyi haslarında usulsüz olarak tayin edilen voyvodalar gibi toprağı kontrol eden zümrelerin soyundan gelmekteydiler. Bunların bölgeyi tanıyan kimseler oldukları ve menşe itibariyle o bölgede görev yapan yöneticilere mensup zümrelerden geldikleri kabul edilebilir.

XVIII. yüzyılda bu zümre bazı arazi temliknâmelerini de üzerine almaya başladı. Ayrıca yine bu yüzyılda sahipsiz veya dikkatten uzak yerleri tapusuz ellerine geçirip işlemeye, hayvan otlatmaya başlayarak malî ve içtimaî hükümlerle kurup mütegalibe durumuna gelmişlerdi. Bunların bir kısmı, XVIII. yüzyılın sonundan itibaren resmen tanınan âyanlık sıfatını da elde etmişti. Bu arada Vidin ve civarında gayri müslimlere toprak temlik edilmediği halde kiracı sifa-

ıyla, gittikçe geniş toprak parçalarını tasarrufları altında tutan yerli ağalar ortaya çıktı (İnalçık, s. 91). Büyük çoğunluğu müslüman olan bu ağalar köylüye ek vergiler ve angaryalar yüklemeye başladılar. Aslında sonradan ortaya çıkmış gibi görünen bu gibi ek vergiler ve angaryalar Osmanlı öncesi dönemden kalıp fethin ardından kaldırılmış olsa da bölgenin özellikleri dolayısıyla daha XVI. yüzyıl gibi erken bir devirde yeniden ihdas edilerek sürdürülmüştü. XIX. yüzyılda da ücret-i zahîre (köylünün ağa için bir iki ay ekin ekip tarlada çalışması) veya her hânenin bir araba odun vermesi yahut 12 kuruş ödemesi, resm-i otlakıyye karşılığı muayyen miktarda peynir vermesi, "hrizma" ve "budarlık" gibi üründen belli bir miktar teslim etmesi gibi ağır yükümlülükler vardı. Merkezî idarenin kontrolü ve ziraî nizam zayıfladıkça köylüler mütegalibenin bu gibi keyfî uygulamalarına mâruz kalmaktaydılar. Bu durum 1849-1850 yıllarında Vidin isyanlarının çıkış sebeplerinden biridir. Bozulan timar rejiminin yerine geçen bu sistemde artık yeni toprak ağalarının eski dirlik sahipleri gibi merkezî devletçe kontrolü de mümkün olmuyordu. Ayaklanmanın sebepleri arasında, Tanzimat reformları gereğince bazı arazinin hıristiyan reâyâyâ satışının Rebûlevvel 1267 (Ocak 1851) tarihli bir iradeyle uygun görülmesi de vardı. Zira toprak ağaları bu gibi satış işlemlerinden, köylülerden önce ve daha çok faydalanmak istiyorlardı; bu durum ise her iki grubun karşı karşıya gelmesine yol açıyordu. Yine Tanzimat Fermanı ile angarya usulünün lağvedilmesi üzerine birçok yerde olduğu gibi köylüler artık ek mükellefiyetleri yerine getirmeye başlamışlardı, bu da birçok anlaşmazlık ve çatışmaya sebep olmuştu.

Böylece idaresizlik ve ziraî meselelere iyi teşhis koyup düzenli bir reform yapamamaktan ileri gelen huzursuzluklar bir müslüman ağa-hıristiyan reâyâ çatışmasına dönüşmüş; bu durum, o dönemde böyle bir fikrî anlayış söz konusu olmadığı halde günümüz tarihçiliğinde bazı yazarlar tarafından millî bir ayaklanma gibi tasvir edilmiştir. Halbuki Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye'nin yaptığı soruşturmadan (İnalçık, s. 98) ve Meclis-i Vâlâ'dan Vidin Valisi Sabri Bey'e gönderilen hükümden (Şentürk, s. 280) meselelerin tamamıyla bir mülkleştirme ve usulsüz vergi tahsili etrafında geliştiği anlaşılmaktadır.

Gospodarlık rejimi, 1875 Bulgaristan isyanlarına kadar başlıca huzursuzluk kaynağı olarak sürmüştür, bunda Tanzimat'tan sonraki arazi rejiminde meydana gelen değişiklikler, iyi uygulanmayan ve yerleştirilmeyen mülkiyet ve toprak statüsü de rol oynamış, ekonomik değişme içindeki bölgede çeşitli şekillere bürünen huzursuzlukların ana sebebini oluşturmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

Halil İnalık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Ankara 1943, s. 83-87, 91, 98; W. Müller, *The Ottoman Empire and its Successors (1801-1927)*, London 1966, s. 27 vd.; M. D. Sturdza, *Dictionnaire historique et généalogique des grandes familles de Grèce d'Albanie et de Constantinople*, Paris 1983, s. 141 vd.; Hüdaî Şentürk, *Osmanlı Devletinde Bulgar Meselesi 1850-1875*, Ankara 1992, s. 92-96, 280-285; Marc Pinson, "The Ottoman Bulgaria in the First Tanzimat Period. The Revolts in Nish (1841) and Vidin (1850)", *MES*, XI (1975), s. 103-146; P. Petrov – Elena Grazdanova, "Der Woiwode in den Mittelalterischen Balkanländern und im Osmanischen Reich", *EH*, IX (1979), s. 99-129; "Gospodarlık", *TA*, XVII, 442.

İLBER ORTAYLI

GOTİK

Batı sanatında bir akım
ve buna bağlı üslup.

Ortaçağ'ın son dönemlerinde Katolik Avrupa'da doğmuş ve özellikle XIII-XV. yüzyıllar arasında etkili olmuştur. Tam anlamıyla dinî amaçlıdır ve zaman içinde bu özelliğini bir ölçüde kaybetmekle birlikte daima Hıristiyan kimliğini korumuştur. "Gotlar'a ait" anlamını taşıyan **gotik** (Fr. gothique) kelimesinin ortaya çıkması üslubun terkedilmesinden sonradır. Bu isim, söz konusu akımın kaba ve estetikten uzak bulunması yüzünden Gotlar'ın sanattan anlamayan, kültürden uzak ve barbar kişilikleriyle tanınmalarından dolayı yapılmış aşağılayıcı bir yakıştırmadan ibarettir; aslında Gotlar'ın bu üslupla herhangi bir ilgisi yoktur.

Avrupa'da Ortaçağ'ın son büyük sanat akımı ve hâkim üslubu olan gotik için tesbit edilen tarihler bölgelere göre değişiklik gösterir. Meselâ ilk defa görüldüğü ve en güçlü hâkimiyetini kurduğu Fransa'da XII. yüzyıl içlerinde başlayıp XV. yüzyılın ortalarına kadar etkisini sürdürürken yine köklü bir hâkimiyet kurduğu Almanya'da XVI. yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir. İtalya'da ise bu ülkenin özellikleri ve taşıdığı güç-

lü antik miras sebebiyle büyük değişikliklere uğramış ve fazla uzun sürmemiştir. Gotik üslubun hâkim olduğu devir, Avrupa'da önemli siyasî ve içtimai değişikliklerin meydana geldiği, korkunç salgın hastalıkların çıktığı, nüfus sayısında büyük düşmeler görüldüğü zor yıllara rastlar. Hıristiyan dünyasının büyük ümitlerle başladığı Haçlı seferleri bozunla sona ermiş ve kutsal topraklarda kurulan Haçlı kaleleri de müslümanlar tarafından ele geçirilmiştir. Avrupa'nın İslâm âlemi karşısında gerileyişi sosyal çöküntüye sebep olarak önceki devirden farklı bir hayat tarzının doğmasına yol açmış ve küçük köyler veya ev grupları üzerinde hâkimiyet kurmuş manastır ve şatolarla temsil edilen derebeyliklerin yerini şehirlerin ön plana çıktığı mutlak monarşiler almıştır. Bu ortamda gotik sanat, Haçlı seferleri ve diğer olaylar sebebiyle inancını kaybetmeye, dolayısıyla kilisenin etkisinden çıkmaya başlayan halk üzerinde tekrar otorite sağlamak amacıyla din adamları tarafından tasarlanmıştır; bunda 1215'te toplanan IV. Lateran Konsili'nde alınan kararların da büyük etkisi olmuştur. Fakat kökeni dinden gelen bu sanat zamanla, gittikçe kuvvet kazanan mutlak monarşilerin ve özellikle Fransa Krallığı'nın hizmetine girmiştir.

Gotik sanatın en önemli kolu ve temeli, bu üslubun diğer sanat faaliyetlerinin tamamını hâkimiyeti altına alan ve onlara şekil veren mimaridir. Mimarlar genellikle bina yapımı kadar başka alanlarda da ustalaşmışlar ve aynı zamanda birer ressam, heykeltıraş ve kuyumcu olarak faaliyet göstermişlerdir. Gotik mimarinin esasını teşkil eden bina tipi dev ölçülerde inşa edilen katedrallerdir. Şehirlerin zaferini ve zenginliğini gösteren bu görkemli binalar, sembolik anlamda taşıdıkları kutsiyetle önemli birer Hıristiyanlık unsuru teşkil etmişlerdir. Gotik mimari anlayışının, Paris yakınlarında bulunan Saint Denis Manastır-Kilisesi'nin yeniden yapılması sırasında (1122-1151) doğduğu kabul edilmektedir. Aynı döneme ait diğer örneklerin yer aldığı bölge de yine Fransa'da bulunan ve özellikle 1140-1240 tarihleri arasında önemli bir mimari faaliyete sahne olan Ile-de-France'tir. O yıllardan itibaren Fransa kralları tarafından desteklenen gotik üslup 1250-1350 arasında en güçlü dönemini yaşayarak İtalya'ya da girmiş ve bütün Katolik Avrupa üzerinde tesirini hissettirmeye baş-

lamıştır. 1380-1425 yılları arasında "milletlerarası gotik" adıyla tanımlanan üslubun bu dönemde özellikle resim alanında kendini gösterdiği görülür.

Gotik üslubun taşıdığı özellikler arasında en önemli olanı, dinî ve uhrevî mânalardan beslenen göğe doğru uzanmış eserler ortaya koyma gayretidir. Böylece yüksek bina yapmayı gaye edinen mimarlar, yeni mimari elemanların kullanılmasına ihtiyaç duydukları için yeni inşa teknikleri geliştirdiler. Gotik mimariye has olan yeni elemanların başlıcaları üsluba damgasını vuran sivri kemerler, kaburga kemerlerle takviye edilmiş örtüler, uzun kemer sıralarıyla taşınan mekânları çevreleyen duvarları hafifletmek için açılan geniş pencereler ve bu pencerelerin içerideki insanlar üzerinde bıraktığı mistik havayı yoğunlaştırmak amacıyla kullanılan vitraylardır (renkli cam resimler). Bina içinde faydalanılan bu elemanlardan başka dış cephelerde de "uçan payanda" adıyla tanınan taşıyıcı sistemle iç mekâna girişi sağlayan kapı teşkilâtı dikkat çeker. Özellikle ana cephelerde yer alan yüksek kulelerle zengin kabartma ve heykeller, binanın dışarıdan bakan kişiler üzerindeki etkisini arttırmak amacıyla taşır. Gotik mimarinin en güzel örnekleri bu üslubun doğduğu yer olan Fransa'da bulunmakta ve bunların en ünlülerini Notre-Dame de Paris, Chartres, Amiens, Reims ve Strasburg katedralleri teşkil etmektedir. Diğer önemli örnekler ise İngiltere'deki Durham, Salisbury, Westminster, York, Wells; Almanya'daki Naumburg, Nürnberg, Augsburg, Köln; Belçika'daki Anvers, Bruges, Bruxelles; İspanya'daki Burgos ve İtalya'daki Milano katedralleridir.

Gotik sanatın en önemli faaliyet alanlarından birini meydana getiren heykeltıraşlık, özellikle mimarinin tamamlayıcısı ve destekleyicisi olarak yaygınlık kazanmıştır. Bu sanat kolunun çok ihtişamlı ve karmaşık bir nitelik taşıyan gotik tezyinat içinde önemli bir yeri vardır. Figürlerin boylarında uzama görülür ve elbiselerin kıvrımlarına gösterilen ihtimam fevkalâde dikkat çekicidir. Gotik resim oldukça sade örneklerden yola çıkmakla beraber zaman içerisinde çok ihtişamlı bir tezyinî özellik kazanmıştır. Resim de heykelde olduğu gibi mimarinin etkisindedir; tasvir edilen sahneleri ve konuları belirleyen bölümleri ayırırken veya bu bölümleri çerçevelerken yaygın biçimde mimari elemanların işlendi-